

Sprawozdanie z konferencji „Na styku historii i codzienności. Społeczność lokalna wobec miejsca pamięci”, Łambinowice, 19 grudnia 2017 r.

Pod hasłem „Na styku historii i codzienności. Społeczność lokalna wobec miejsca pamięci” Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (CMJW) 19 grudnia 2017 r. zorganizowało konferencję podsumowującą projekt badawczy pt. „Przeszłość dla przyszłości. Pamięć rodzinna w integracji społecznej – studium lokalnej społeczności Łambinowic”, której partnerem był Zespół Szkół w Łambinowicach. W konferencji wzięło udział ok. 50 osób, w tym głównie mieszkańcy gminy Łambinowice, dyrekcja szkoły, grono pedagogiczne oraz uczniowie klas drugich gimnazjum z rocznika 2016/2017.

Uczestników konferencji oficjalnie przywitała dr Violetta Rezler-Wasielewska, dyrektor CMJW, oddając następnie głos dr Monice Choroś, z Państwowego Instytutu Naukowego – Instytutu Śląskiego w Opolu, specjalizującej się w onomastyce. Zaprezentowany przez nią temat „Łambinowice. Oswajanie krajobrazu kulturowego”, trafnie wpisywał się w przeprowadzone badania socjologiczne. W swoim wystąpieniu dr M. Choroś zdefiniowała krajobraz kulturowy, przede wszystkim jako twórczą ingerencję ludzi w stan natury. To właśnie efekty tej aktywności stają się śladami historii, analizowanymi na gruncie onomastyki. Skomplikowane dzieje Śląska, a więc także Łambinowic i ich najbliższej okolicy, znalazły swe odzwierciedlenie w nazwach miejscowych i ich przeobrażeniach rejestrowanych od średniowiecza po czasy współczesne. To efekt zmian przynależności politycznej regionu i masowych przemieszczeń ludności. Autorka zwróciła uwagę na długie tradycje wieloetniczności i dwujęzyczności odzwierciedlone w nazwach miejscowych. Wpłynęły na te procesy dwa kluczowe momenty. Czas trzynastowiecznej kolonizacji na prawie niemieckim, gdy nazwy miejscowe zostały historycznie ukształtowane, często utrwalając przenikające się polskie i niemieckie elementy, a następnie transfery ludności, będące

wynikiem ustaleń zwycięskich mocarstw po 1945 r. Wówczas to, zacierając znaki niemieckiej obecności w krajobrazie kulturowym, współcześni mieszkańcy Łambinowic zainicjowali proces osvajania przejętego od swych poprzedników krajobrazu kulturowego, wprowadzając czytelne i zrozumiałe dla siebie symbole.

W dalszej kolejności głos zabrały socjolożki – dr Anna Czerner i dr Elżbieta Nieroba (Instytut Socjologii Uniwersytetu Opolskiego). Były one odpowiedzialne za konceptualizację i realizację badań empirycznych, które stanowiły kluczową część prezentowanego projektu. Elżbieta Nieroba na początku swojego wystąpienia omówiła założenia projektu oraz źródła jego finansowania, wskazując na program „Dziedzictwo kulturowe”, priorytet „Miejsca Pamięci Narodowej” – *Zapewnienie opieki, warunków badawczych i upowszechniania wiedzy o MPN w Łambinowicach poprzez inwestycje oraz Opieka nad Miejscem Pamięci Narodowej w Łambinowicach – troska o stan zachowania i identyfikację kulturową* Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W pierwszej kolejności przybliżyła ideę projektu, podkreślając przy tym, że badania socjologiczne składały się z dwóch części – warsztatów realizowanych w gimnazjum oraz wywiadów pogłębionych z mieszkańcami Łambinowic i okolicznych miejscowości. W swoim wystąpieniu mówiła o nowym modelu muzeum, jego celach i zadaniach.

W pierwszej części wystąpienia dr E. Nieroba przybliżyła społeczny kontekst funkcjonowania współczesnego muzeum. Poznanie go jest o tyle ważne, że zmiany technologiczne (takie jak m.in. cyfryzacja i rozwój nowych mediów) należy traktować jako wtórny czynnik przeobrażający muzealnictwo. Fundament tych różnorodnych zmian, określanych kolektywnie mianem nowej muzeologii, sięga głębiej i wyrasta z obecnej etyki muzeów, czyniącej z tych instytucji podmioty w wysokim stopniu odpowiedzialne społecznie. W praktyce oznacza to przesunięcie akcentu z produktu (czyli np. jednostkowej wystawy) w stronę procesu angażującego na różne sposoby publiczność muzealną. Liczy się w tym ponadto transparentność działań podejmowanych przez muzea oraz szczerłość i skracanie dystansu w kontakcie z odbiorcą, dzięki czemu tracą one dotychczasowy, tradycyjnie i nieco autorytarnie (a w każdym razie arbitralnie) zdefiniowany wizerunek nobliwej instytucji kształtującej gusty i wiedzę.

Nowe muzeum nie zajmuje już pozycji „zewnątrznego eksperta”, ale sytuuje się bardziej w centrum życia społecznego, zyskując w ten sposób możliwość realnego wpływu na jakość życia całej społeczności lokalnej. Ów wpływ potęguje jeszcze fakt, że ogromna część współczesnych muzeów stała się wielofunkcyjną instytucją kultury i realizuje

bardzo różne zadania, ukierunkowane na zaspokajanie rozmaitych potrzeb publiczności, również np. tych związanych z afiliacją, integracją społeczną, czy rozwojem osobistym (a nie tylko z czystym przekazem wiedzy).

Jak zauważyła E. Nieroba, wartości, wokół których koncentruje swoje działania nowe muzeum, to przede wszystkim: idealizm (dążenie do najlepszego z potencjalnych wariantów rzeczywistości), intymność (możliwie bezpośrednie, bliskie komunikowanie się z odbiorcą), głębia (szczerłość, autentyczność w kontaktach z otoczeniem) oraz uwrażliwienie na wzajemne powiązania, czyli uznanie, że jakość życia człowieka jest uzależniona od wielu czynników, a tym samym będąca komponentem jakości życia chęć udziału w kulturze także będzie determinowana przez wiele czynników niedających się sprowadzić do prostego podziału na bywalców instytucji kultury i osoby preferujące inne formy spędzania czasu wolnego.

Po przedstawieniu powyższych wstępnych ustaleń teoretycznych odnoszących się do nowych warunków społeczno-kulturowych, w jakich przyszło funkcjonować współczesnym muzeom, E. Nieroba skupiła się na nakreśleniu efektów, jakie mogą przynieść działania instytucji muzealnych – tak na poziomie indywidualnym, jak i zbiorowym. A efekty te bywają spektakularne. Wspomniane wcześniej bezpośrednie relacje łączące muzeum z publicznością mają m.in. szansę na zwiększenie poczucia własnej wartości jednostki, pobudzenie jej kreatywności, lub też przepracowanie doświadczenia wykluczenia. W wymiarze zbiorowym z kolei muzeum ma moc budowania więzi społecznych i kapitału zaufania. Jest w stanie upodmiotowić wspólnotę, ujawnić jej potencjał, włączyć ją w procesy decyzyjne oraz mocniej związać z zajmowanym terytorium poprzez uświadamianie unikalnych wartości zarówno materialnego, jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W drugiej części prezentacji dr Anna Czerner omówiła szczegółowo przebieg warsztatów „Od rzeczy do pamiątki”, przeprowadzonych wspólnie z Elżbietą Nierobą, zrealizowanych w trzech klasach gimnazjalnych Zespołu Szkół w Łambinowicach. Na pierwszym spotkaniu młodzież została wprowadzona w problematykę pamiątek ujmowanych w kategoriach społeczno-kulturowych. Uczniów poproszono m.in. o zastanowienie się, jakie funkcje mogą pełnić posiadane przez nich przedmioty, m.in. smartfon, i w jakich okolicznościach można by im przypisać funkcję sentymentalną i memoratywną. W dalszej części uczestnikom warsztatów zaprezentowano kilka historii i zdjęć ilustrujących społeczne znaczenie pamiątki. W tym celu jedna z prowadzących zaprezentowała własne pamiątki rodzinne i przedstawiła ich historie. Drugie spo-

tkanie z uczniami miało charakter bardziej interaktywny. Tym razem uczniowie, wykonując zadanie z poprzedniego spotkania, przynieśli ze sobą rodzinne pamiątki lub ich fotografie. W trakcie lekcji młodzież uruchamiała swoją wyobraźnię, opisując w jaki sposób wybrane artefakty znalazły się w rodzinnych zbiorach, a następnie konfrontowała własne wyobrażenia z rzeczywistą historią pamiątek. Efektem badawczym warsztatów były nie tylko obserwacje zachowań uczestników spotkań, ale także materiał zdjęciowy (fotografie pamiątek) i literacki w postaci napisanych przez młodzież krótkich opowiadań dotyczących pamiątek rodzinnych, które zostały wykorzystane do stworzenia wystawy czasowej pt. „Od rzeczy do pamiątki”. Kolejny warsztat „Od rodzinnej pamiątki do muzealium” przeprowadzony został przez dr Annę Wickiewicz, pracownika Muzeum. Ważnym jego elementem było poznanie drogi, jaką przebywają rodzinne pamiątki od momentu podjęcia decyzji o przekazaniu ich do zbiorów muzealnych do tego, by stały się one rzeczywistym muzealium. Uczniowie dowiedzieli się jak wygląda formalna strona tego procesu oraz odkryli, że muzealnicy muszą często zmierzyć się w tym względzie z różnymi trudnościami, także natury psychologicznej. Rozstaniu się rodziny ze zgromadzonymi dokumentami i przedmiotami towarzyszą bowiem często – co zrozumiałe – duże emocje. Uczniowie mieli okazję przekonać się, że to właśnie odkrycie historii danego przedmiotu zmienia jego postrzeganie. Świadomość, że był on nierozzerwalnie związany z losem konkretnych osób, których indywidualne historie tworzą wielką historię, sprawia, że staje się ten przedmiot cennym reliktem.

W dalszej części wystąpienia A. Czerner omówiła kolejny etap projektu, czyli badania jakościowe, którymi objęci zostali mieszkańcy Łambinowic, wskazując przy tym na sposób rekrutacji respondentów do wywiadów i metodologię, jaką posługiwały się badaczki oraz wyniki badań. Zaakcentowana została także rola pracowników łambinowickiej siedziby Muzeum jako pierwszych informatorów wprowadzających zespół badawczy w specyfikę społeczności lokalnej, co pozwoliło na dalszych etapach badań prowadzić w optymalny sposób rekrutację do próby. Było to o tyle istotne, że próba miała możliwie reprezentatywnie odzwierciedlać sprofilowaną pod kątem celów badawczych strukturę demograficzną populacji Łambinowic i okolicznych miejscowości.

Z uwag metodologicznych najważniejsze ustalenie, o którym należy tu wspomnieć, dotyczyło sposobu gromadzenia materiału empirycznego. Był on pozyskiwany na drodze 15 pogłębionych wywiadów indywidualnych z mieszkańcami Łambinowic oraz okolicznych miejscowości. Każda z takich rozmów dotyczyła zarówno kwestii biograficznych

(historia rodziny i trajektorie losów związane z Łambinowicami), jak i stosunku do najbliższej przestrzeni oraz relacji z Muzeum i miejscem pamięci. Podobnie jak w przypadku warsztatów, punktem wyjścia do zainicjowania rozmowy było wykorzystanie pamiątek rodzinnych respondentów, jako nośnika pamięci rodzinnej uruchamiającego opowieści z przeszłości i ewokującego emocje związane z ważnymi postaciami i wydarzeniami z życia rozmówcy. Następnie tematyka wywiadu płynnie zbliżała się do skojarzeń z miejscem zamieszkania. W pierwszej kolejności respondenci wskazywali na „Celpę” jako miejsce szczególnie bliskie i ważne ze względów osobistych i ogólnospołecznych, ale już jako drugie na „martyrologię”. Z kolei zapytani o tereny poobozowe i cmentarze wykazywali raczej obojętny stosunek do tych miejsc z racji tego, że tereny te są rozproszone i raczej wtopione w krajobraz. Na zakończenie wywiadu respondenci podkreślali niejednokrotnie, że mieszkańcy doceniają fakt upamiętniania tragicznej historii tego miejsca przez Muzeum oraz dbałość o nie.

Uczestnicy konferencji mogli się także dowiedzieć, czym jest banalizacja przestrzeni oraz jak przebiegają procesy jej osvajania, co stanowiło socjologiczny komentarz do referatu M. Choroś. Oba te zagadnienia zostały zaprezentowane w nawiązaniu do przykładów pochodzących z badań empirycznych prowadzonych w ramach omawianego projektu. Kwestia ta mogła być interesująca zwłaszcza dla tych gości, którzy jako członkowie łambinowickiej społeczności lokalnej sami na co dzień biorą udział w kolektywnym oswojeniu swojej najbliższej przestrzeni. Dzieje się to w sposób bezwiedny, niemal automatyczny i jest pochodną codziennych praktyk społecznych związanych z rutyną mieszkania, pracy i wypoczynku w konkretnym miejscu. Refleksem tego procesu, możliwym do empirycznego uchwycenia, jest między innymi wypracowanie przez mieszkańców unikalnych znaczeń przypisanych poszczególnym znakom w krajobrazie. W przypadku Łambinowic to na przykład mocno wbudowana w miejscowy język opozycja „obóz (osiedle)/centrum (wioska)”, odnosząca się do dwóch części miejscowości – tej obejmującej m.in. stację kolejową, kościół i „Celpę” oraz tej nieco bardziej oddalonej, sąsiadującej z terenami poobozowymi i dawnym poligonem. Banalizacja przestrzeni z kolei to fenomen społeczny, który dla Muzeum stanowi niejaki problem, ponieważ sprawia, że dla wielu okolicznych mieszkańców martyrologiczny rys najbliższego otoczenia staje się w pewnym sensie transparentny, na co dzień niedostrzegalny i w związku z tym należy przyjąć, że Miejsce Pamięci Narodowej w Łambinowicach jest inaczej postrzegane i traktowane przez osoby odwiedzające je po raz pierwszy lub sporadycznie, inaczej przez pracowników i generalnie

specjalistów zainteresowanych różnymi aspektami historii tego miejsca, a jeszcze inaczej przez społeczność lokalną.

Podsumowaniu konferencji towarzyszyła promocja książki autorstwa Elżbiety Nieroby i Anny Czerner z przedmową prof. dr hab. Anny Matuchniak pt. *Na styku historii i codzienności. Społeczność lokalna wobec miejsca pamięci*, będąca kwintesencją przeprowadzonych badań socjologicznych. Konferencja stała się również okazją do wręczenia publikacji gimnazjalistom – autorom prac pomieszczonych w książce i na wspomnianej wystawie.

Na zakończenie dyrektor Violetta Rezler-Wasielewska złożyła na ręce Bożeny Wojciechowskiej, dyrektor Zespołu Szkół w Łambinowicach, oficjalne podziękowania za współpracę w ramach projektu. Swoje słowa przypieczętowała artefaktem godnym muzealnika, czyli oprawioną w ramki fotografią, przedstawiającą łambinowickich uczniów i nauczycieli w roku szkolnym 1971/1972, którą kupiła na targu staroci.

Anna Czerner
Anna Wickiewicz